

Г.В.ПАПАКІН*

НЕОПУБЛІКОВАНІ СТАЛІНСЬКІ ДИРЕКТИВИ ЛИСТОПАДА 1932 р.: КРЕМЛЬ І «ЧОРНА ДОШКА»

Звертається увага на необхідність пошуку нових документів, що засвідчують роль ЦК ВКП(б) та особисто Й.Сталіна в підготовчості до запровадження заходів з адміністративно-репресивного тиску на селян у період Голодомору 1932–1933 рр. – режиму «чорної дошки». Названо дві таких директиви: із розв'язання терору на Кубані, якою користувався Л.Каганович, і телеграма від 8 листопада 1932 р. з погрозою застосування аналогічних репресій в інших регіонах СРСР, якщо низові керівники не досягнуть успіхів у хлібозаготівлях. Текст останньої відновлено із застосуванням герменевтичного інструментарію.

Ключові слова: Сталін, Каганович, ЦК ВКП(б), «чорні дошки», антиселянський терор.

Під час Голодомору 1932–1933 рр. в Україні комуністично-радянська влада використовувала різноманітні політичні, адміністративні, репресивні, ідеологічні засоби для остаточного придушення наявного або потенційного опору села. Серед них – маніпулювання мережею колгоспів (розпуск, злиття або подрібнення артільей), заборона торгівлі сільгоспродуктами й постачання промислових товарів, натуральне та грошове штрафування «неплатників», «саботажників», «чистка» низового партійно-радянського й колгоспного активу тощо. Але найжахливішим через свою масовість, комплексність та масштабність застосування став режим «чорної дошки». Проблема запровадження цього адміністративно-репресивного комплексу покарань сільського населення належить до найбільш нерозроблених в історіографії, хоча сам термін постійно згадується у загальних працях з історії Голодомору¹. Документальні свідчення про використання режиму «чорної дошки» наводяться практично в усіх археографічних публікаціях, виданих в Україні та Росії². Проте в них не

* Папакін Георгій Володимирович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів
E-mail: hrapakin@gmail.com

¹ Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки / Відп. ред. В.М.Литвин. – К., 2003. – 446 с.; Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. – Дрогобич, 2008. – 273 с.; Івницький Н.А. Репресивная политика советской власти в деревне (1928–1933 гг.). – Москва, 2000. – 350 с.; Кондрашин В.В. Голод 1932–1933 гг.: Трагедия российской деревни. – Москва, 2008. – 519 с.; Кульчицкий С. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К., 2008. – 424 с.; Його ж. Ціна «великого перелому». – К., 1991. – 432 с.; Кульчицкий С. Почему он нас уничтожал? Сталин и украинский Голодомор. – К., 2007. – 207 с.; Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: Хроніка. – К., 2008. – 294 с. та ін.

² Голод в СССР: 1929–1934: В 3 т. / Отв. сост. В.Кондрашин. – Т.1: 1929 – июль 1932: В 2 кн. – Кн.1. – Москва, 2011. – 656 с.; Кн.2. – Москва, 2011. – 560 с.; Т.2: Июль 1932 – июль 1933. – Москва, 2012. – 912 с.; Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: Документи і матеріали / Упор. Р.Я.Пиріг. – К., 2007. – 1128 с.; Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: злочин влади, трагедія народу: Документи і матеріали / Кер. кол. упор. В.С.Лозицький. – К., 2008. – 504 с.; Голод 1932–1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів / Відп. ред. Р.Я.Пиріг. – К., 1990. – 606 с.; Голодомор на Луганщині 1932–1933 рр. / Авт.-упор. М.Старовойтов, В.Михайличенко. – К., 2008. – 288 с.; Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: влада та народ: Зб. док. / Відп.

розкриваються механізми застосування таких репресій, змістова частина, наслідки. Найголовніше ж – досі немає розвідок із дослідження ролі Кремля в їх запровадженні.

«Чорні» та «червоні» дошки були повсякденням радянського життя практично з 1918 р. і до розпаду СРСР здебільшого як важіль морального стимулювання. Виділялися найкращі особи (передовики), колективи, підприємства, установи, яких уміщували на «червоній дошці». Це могли бути реальні «Дошки пошани» з портретами, списки ударників, що оприлюднювалися у ЗМІ. Навколо них створювалася позитивна громадська думка. Вони отримували відповідну моральну чи матеріальну винагороду.

Натомість тих, хто «погано працював», тобто порушував казармову дисципліну, «саботував», не виконуючи спущених «з гори» планів та норм виробітку, або в якийсь інший спосіб «сприяв класовому ворогові», заносили на ганебну «чорну дошку». Вона теж могла мати вигляд стенда з переліком чи портретами «відстаючих», списками, що друкувалися в газетах тощо. Навколо них створювали негативну громадську думку, таврували, ганьбили, застосовували моральні, адміністративні та матеріальні санкції. Характерно, що одним із перших термін «чорна дошка» для тих, хто ухилявся від праці, ужив тоді ще член політбюро ЦК РКП(б), нарком у справах національностей Й.Сталін, виступаючи у Харкові на IV Всеукраїнській конференції КП(б)У в березні 1920 р. (звернімо увагу на чітко позначений тут зв'язок ідеологічно-моральних стимулів із примусом і навіть репресіями, мілітаризацією праці – поки що у промисловості):

«Оскільки є в нас, товариші, немало таких робітників, котрі ховаються й котрих треба витягти за волосся. Для них знадобиться *чорна дошка* (курсив наш – Г.П.), а для тих, які самі йдуть на роботу та готові віддати все своє життя, для тих – червона дошка відзнаки, аби створити відмінність між тими, хто віддає своє життя, і тими, хто переховується від робіт»³.

У період Голодомору 1932–1933 рр. в Україні словосполучення «чорна дошка» набуло трагічного змісту, означаючи приречення мешканців даного села чи району на голодну смерть. Метою застосування цього комплексного й масового виду репресій стало розшарування сільського населення за адміністративною, економіко-географічною ознаками, запровадження системи колективної відповідальності сусідів перед радянською державою. Усі мешканці села (сільради, хутора), тобто громада, відповідали за виконання накладених місцевою та центральною владою податків, платежів, зборів тощо. За влучним

ред. Р.Б.Воробей. – Чернігів, 2008. – 408 с.; Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. – Т.3: 1930–1934. – Кн.2: 1932–1934 / Отв. ред. А.Берелович, В.Данилов. – Москва, 2005. – 840 с.; Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание: 1927–1939: Документы и материалы: В 5 т. – Т.3: Конец 1930–1933 / Под ред. В.Данилова, Р.Маннинг, Л.Виоль. – Москва, 2001. – 1008 с. та ін.

³ Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17–23 березня 1920 р.: Стенограма / Упор. В.С.Лозицький (кер.), О.В.Бажан, В.М.Мазур, Т.В.Портнова. – К., 2003. – С.198.

висловом знаного дослідника Голодомору 1932–1933 рр. С.Кульчицького, «терор голодом», складовою якого виступав режим «чорної дошки» – це

«вогонь на ураження по площі. Жертвами його ставали не індивіди, небезпека від яких для ініціаторів репресій встановлена, і не наосліп обрані “хлопчаки для биття”, а вся сукупність людей на певній території, включно з дітьми й вагітними жінками»⁴.

До ганебного «чорного списку» заносилися виробничні колективи (колгоспи, окремі бригади), а також адміністративні одиниці (села, сільради, райони). Усе їх населення фактично було поставлене в нелюдські умови існування. Звідти вивозилися всі промислові товари, у тому числі одяг, взуття, реманент, гас, сіль, сірники. Будь-яка торгівля на цій території взагалі заборонялася. Усі фінансові зобов'язання (кредити, аванси, податки) дотерміново погашалися у вигляді безспірних стягнень, причому за заборгованість колгоспу відповідали власним майном усі колгоспники. Невиконання плану хлібозаготівель, установленого вищими партійно-радянськими органами, розподілялося на всіх жителів. Нездану частину планів вибивали із селян «буксирні бригади» шляхом постійних обшуків, ревізії всього наявного продовольства. Мешканці «чорнодошечних» сіл мали сплачувати штрафи у вигляді 15-місячної норми здавання м'яса. Їх позбавляли присадибних ділянок, власних хат, навіть виселяли за межі району, області, республіки. Застосовувалося також оточення сіл загонами ОДПУ, НКВС, армії, щоб не пропускати сюди товари, не допускати втечі селян⁵.

«Чорні дошки» в наявній історичній літературі напряму пов'язуються з іменем сталінського емісара спочатку на Кубані, а потім в УСРР – Л.Кагановича, на той час другого секретаря ЦК ВКП(б), першого секретаря Московського міськкому партії. Саме він запропонував 1 листопада 1932 р. занести на «чорну дошку» 3–5 кубанських станиць. У написаній ним власноручно (і погодженій у всіх деталях зі Й.Сталіним) постанові, що вийшла 4 листопада 1932 р. за підписом першого секретаря Північно-Кавказького крайкому Б.Шеболдаєва, містився перелік репресивних заходів, пов'язаний із запровадженням «чорної дошки»:

- «а) негайне припинення підвозу товарів, повне припинення кооперативної й державної торгівлі на місцях і вивезення з кооперативних крамниць усіх наявних товарів;
- б) повна заборона колгоспної торгівлі, як для колгоспів, колгоспників, так і односібників;
- в) припинення всякого роду кредитування й дотермінове стяг-

⁴ *Кульчицький С.* Чому он нас уничтожил? Сталин и украинский Голодомор. – С.23.

⁵ Див.: *Марочко В.І.* Чорні дошки // Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. – Вид. 2-ге, доп. – Дрогобич, 2008. – С.85–86; *Його ж.* «Чорні дошки» України: геноцид по-сталінськи // Пам'ять століть. – 2008. – №5/6. – С.192–210; *Папакін Г.* Механізм сталінського геноциду в 1932–1933 роках в Україні // Там само. – С.236–261; *Його ж.* «Чорні дошки» як знаряддя радянського геноциду в Україні в 1932–1933 рр. // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка: Мат. міжнар. наук. конф., Київ, 25–26 вересня 2008 р. – К., 2009. – С.59–87 та ін.

нення кредитів та інших фінансових зобов'язань;
 г) перевірка та очищення органами РСІ⁶ в колгоспних, кооперативних і державних апаратах від усілякого роду чужих і ворожих елементів;
 д) вилучення органами ОДПУ контрреволюційних елементів, організаторів саботажу хлібозаготівель та засіву»⁷.

Відтоді режим «чорної дошки» почали запроваджувати в УСРР (з 18 листопада), Нижньо-Волзькому (з 12 грудня) та Далеко-Східному (грудень) краях РСФРР, Казахській АСРР (із 10 листопада), БСРР. Таке масове використання цього репресивного заходу по всій території «країни Рад» наводить на думку про існування якихось директив ВКП(б) із цього приводу. З іншого боку, у жодному з опублікованих на сьогодні офіційних документів Кремля (актах політбюро, ЦК ВКП(б), РНК СРСР), інших директивних і нормативних документах союзного рівня періоду 1932–1933 рр. термін «чорна дошка» не згадувався.

Джерелознавчий пошук наводить нас на слід директив найвищого компартійного органу (чи особисто Й.Сталіна) щодо використання названого репресивного заходу. Перший із таких документів стосується Кубані. Здійснення тут репресивних акцій саме за «директивою ЦК» згадувалося в кількох документах, зокрема телеграмі другого секретаря Казахського крайкому ВКП(б) М.Кахіані Й.Сталіну від 21 листопада 1932 р.⁸ та виступі Л.Кагановича 23 листопада 1932 р. перед активом північнокавказьких комуністів у Краснодарі⁹. Але найголовнішим доказом існування такого документа є телеграма за підписами В.Молотова та Й.Сталіна, направлена Нижньо-Волзькому крайкому 27 листопада 1932 р. У ній містилися такі рядки: «Надсилаємо вам постанову Північчавказкрайкому, прийняту за директивою ЦК ВКП(б) (курсив наш – Г.П.)»¹⁰. Саму директиву досі не оприлюднено, але наведені вище факти не залишають сумнівів щодо її існування. Відсутня інформація й стосовно її форми: письмова (телеграма), усна (доведена до відома північнокавказьких партійців особисто кремлівським емісаром Л.Кагановичем)? Проте таке питання не принципове, як і проблема – чи вживався у цій директиві взагалі термін «чорні дошки» в його репресивному значенні. Сам факт існування документа – неспростовний, як і моторошний зміст репресій, спричинений ним. На нашу думку, цілком імовірно, що Й.Сталін, відряджаючи Л.Кагановича на Кубань, згадав про «чорну дошку», адже відразу по прибутті у Краснодар він почав використовувати цей термін у його суто репресивному, а не ідеологічно-моральному контексті.

⁶ Робітничо-селянська інспекція.

⁷ Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ). – Ф.17. – Оп.21. – Д.3377. – Л.84. Опубл.: Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание: 1927–1939. – Т.3. – С.192.

⁸ Архив Президента Российской Федерации (далі – Архив Президента РФ). – Ф.3. – Оп.40. – Д.83. – Л.139–139 об. Опубл.: Голод в СССР. – Т.2. – С.219.

⁹ РГАСПИ. – Ф.81. – Оп.3. – Д.214. – Л.81–89. Опубл.: Трагедия советской деревни. – Т.3. – С.252.

¹⁰ Государственный архив новейшей истории Саратовской области. – Ф.470. – Оп.5. – Д.10. – Л.338–339. Опубл.: Голод в СССР. – Т.2. – С.229–230.

Наступним кроком у напрацюванні Кремлем набору директивних документів із запровадження репресій проти «куркульських саботажників» стала сама «кубанська постанова», яка згодом набула статусу офіційного документа ЦК ВКП(б), котрий за нормами тогочасної компартійної комунікації транслювався підлеглим установам. Про особисте редагування Й.Сталіним постанови Північно-Кавказького крайкому ВКП(б) від 4 листопада 1932 р., що запроваджувала «чорні дошки» на Кубані, писав російський історик М.Івницький, який ще наприкінці 1950-х рр. досліджував документи політбюро цього періоду¹¹. У збірнику відповідних матеріалів, в археографічних коментарях до цієї постанови, відзначено, що рукою вождя виправлено ті розділи проекту постанови, які стосувалися ключових питань: судових переслідувань «саботажників та розкрадачів зерна», репресій щодо місцевих комуністів – керівників низової ланки¹². Що ж до пункту про «чорні дошки» та номенклатури репресивних заходів, котрі вони несли з собою, то очевидно, Й.Сталін його не вписав особисто, але достеменно знав про нього й повністю погодив такий спосіб колективного покарання кубанських козаків.

Проведена через Північно-Кавказький крайком згадана постанова фактично набула статусу офіційного документа політбюро ЦК ВКП(б). Це засвідчує її неодноразове надсилання іншим крайкомом та обкомам від імені найвищого компартійного органу. Хронологічно перше з них – телеграма крайкомом і обкомам ВКП(б) за підписами Й.Сталіна та В.Молотова від 8 листопада 1932 р. Саме цей документ привертає найбільшу увагу, оскільки в ньому фактично йшлося про доцільність поширення на інші території СРСР (зокрема й Україну) т.зв. «кубанського досвіду» репресій. Разом із деякими ключовими матеріалами ЦК ВКП(б) згадану телеграму досі не оприлюднено. Вона не фігурує й у дослідженнях російських істориків, які вивчали кремлівські архіви. Єдиний відомий нам виняток – примітки до останнього російського збірника документів, упорядники котрого зазначили (проте вони не тільки не опублікували вочевидь відомий їм документ, але навіть і не посилалися на нього):

«Він (закритий лист обкому Центрально-Чорноземної області від 10 листопада 1932 р. – Г.П.) став реакцією партійного керівництва області на телеграму ЦК і РНК від 8 листопада за підписами Сталіна та Молотова, в якій місцеві партійні органи застерігалися, що “якщо в найкоротший строк в області не буде організовано справжній перелом у хлібоздачі”, до них застосовуватимуться репресії, аналогічні репресіям на Північному Кавказі»¹³.

На телеграму Й.Сталіна як на детонатор репресій указував перший секретар Казахського крайкому ВКП(б) Ф.Голощокін. Захищаючи себе від

¹¹ Івницький Н. Голод 1932–1933: хто виноват? (по документам «Кремлівського архіва») // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини і наслідки: Міжнар. наук. конф., Київ, 9–10 вересня 1933 р. – К., 1995. – С.40–41; *Его же*. Голод 1932–1933: хто виноват? // Голод 1932–1933 гг.: Сб. ст. / Отв. ред. Ю.Н.Афанасьев. – Москва, 1995. – С.49, 52.

¹² Див.: Голод в СССР. – Т.2. – С.751–752, прим.107.

¹³ Там же. – С.755, прим.127. Посилання на архівний шифр згаданого документа відсутнє.

звинувачень у «широкому застосуванні примусових заходів» для забезпечення виконання плану хлібозаготівель, зокрема запровадженні режиму «чорної дошки», партійний керівник Казахстану у шифротелеграмі від 21 листопада 1932 р. згадав телеграму ЦК ВКП(б) від 8 листопада: «Крайком уважав цілком правильним після отримання телеграми ЦК від 8 листопада застосувати щодо окремих районів та колгоспів аналогічні заходи, що були вказані в телеграмі»¹⁴.

Використовуючи методи герменевтичного аналізу групи дотичних документів, виходячи з поняття «герменевтичне коло» (розкриття змісту кожного з документів на підставі дослідження цілої сукупності текстів)¹⁵, маємо можливість реконструювати цілісний текст згаданої директиви політбюро ЦК ВКП(б). Цитована вище телеграма Ф.Голощокіна свідчить про наявність у директиві якогось переліку основних заходів, що їх вище партійне керівництво рекомендувало застосувати до «відстаючих» колгоспів та районів. І оскільки відразу після того в Казахстані було запроваджено режим «чорної дошки», можна впевнено стверджувати, що такий репресивний захід серед згаданого переліку був.

Цілий фрагмент тексту невідомої сталінської директиви від 8 листопада, який стосується персональної відповідальності голів райвиконкомів та секретарів райкомів ВКП(б), дозволяє відновити інший документ – доповідну заступника голови Комітету із заготівель при РНК СРСР М.Чернова на ім'я Й.Сталіна від 25 листопада 1932 р. Там згадувалося, що 24 жовтня ЦК ВКП(б) та радянський уряд вимагали від обкомів і крайкомів конкретні прізвища районних керівників, котрі не забезпечили виконання планів хлібозаготівель. Щодо директиви, яка нас цікавить, ішлося про таке:

«Новою телеграмою від 8 листопада 1932 р. було запропоновано облкрайкомам та облкрайвиконкомам *негайно попередити названих у Вашій телеграмі секретарів та голів виконкомів відстаючих районів, що у випадку невжиття ними термінових заходів із піднесення хлібозаготівель упродовж першої половини листопада ЦК і РНК змушені будуть поставити питання щодо виключення їх із партії* (тут курсивом виділено фрагмент тексту сталінської телеграми – Г.П.)»¹⁶.

Однією із засадничих особливостей внутрішньопартійних комунікацій того часу було значне дублювання інформації та вказівок, що направлялися обіжно всім, у директивах до конкретних виконавців. Тому для реконструкції тексту сталінської директиви можна залучити іншу телеграму за підписами

¹⁴ Архив Президента РФ. – Ф.3. – Оп.40. – Д.83. – Л.138–138 об. Оpubл.: Голод в СССР. – Т.2. – С.219–220.

¹⁵ Про застосування герменевтичного інструментарію в археографічній практиці докл. див.: Папакін Г. Герменевтика джерелознавча (архівна та археографічна): до формулювання проблеми // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип.5. – К., 2010/2011. – С.368–380.

¹⁶ Архив Президента РФ. – Ф.3. – Оп.40. – Д.84. – Л.1–1 об. Оpubл.: Голод в СССР. – Т.2. – С.226.

В.Молотова та Й.Сталіна, направлену Нижньо-Волзькому крайкому 27 листопада 1932 р. Наведемо її повний текст:

«Не зважаючи на попередження РНК і ЦК, хлібозаготівлі у краї знову продовжують знижуватися. Посилання на цифри щодо врожайності, як на причину невиконання встановленого плану, не можуть бути взятими ЦК і Раднаркомом до уваги, оскільки цифри ці явно применшені й розраховані на обман держави. ЦК і РНК відзначають як не гідні партійного керівництва такі факти, що, назвавши секретарів та голів райвиконкомів відстаючих районів, ви вмили руки, не повідомивши ЦК і РНК про заходи, потрібні для ліквідації такої відсталості. *ЦК і РНК попереджають вас, що у випадку, якщо в найкоротший термін не буде організовано у краї справжній перелом у хлібоздачі, вони змушені будуть задіяти заходи репресій, аналогічні репресіям на Північному Кавказі. Щоб ви могли скласти повне уявлення про вказані репресії, надсилаємо вам постанову Північказкрайкому, прийняту за директивою ЦК ВКП(б)* (курсивом виділено імовірний фрагмент відновленого тексту сталінської телеграми – Г.П.). ЦК і РНК зобов'язують вас негайно попередити названих у вашій телеграмі секретарів і голів виконкомів відстаючих районів, що у випадку невжиття ними термінових заходів із піднесення хлібозаготівель упродовж першої половини листопада ЦК і РНК змушені будуть порушити питання щодо виключення їх із партії»¹⁷.

Як бачимо, останні слова телеграми від 27 листопада повністю збігаються з фрагментом, цитованим М.Черновим 25 листопада. Ідентичні навіть терміни виконання («упродовж першої половини листопада»), доцільні в телеграмі від 8 листопада, але абсурдні в директиві, датованій 27 числом цього ж місяця.

Нарешті, більшу частину телеграми від 8 листопада знаходимо наприкінці закритого листа першого секретаря обкому ВКП(б) Центрально-Чорноземної області Й.Варейкіса (про цей лист уже йшлося вище) підлеглим парткомітетам:

«Райкомам розіслано телеграму ЦК і РНК від 8 листопада за підписами Сталіна й Молотова, в якій зазначається: “ЦК і РНК попереджає вас, що у випадку, якщо в найкоротший термін не буде організовано в області справжній перелом у хлібоздачі, вони змушені будуть задіяти заходи репресій, аналогічні репресіям на Північному Кавказі. ЦК і РНК зобов'язують вас негайно попередити названих у вашій телеграмі секретарів і голів виконкомів відстаючих районів, що у випадку невжиття ними термінових заходів із піднесення хлібозаготівель упродовж першої половини листопада ЦК і РНК змушені будуть порушити питання щодо виключення їх із партії”»¹⁸.

¹⁷ Государственный архив новейшей истории Саратовской области. – Ф.470. – Оп.5. – Д.10. – Л.338–339. Оpubл.: Голод в СССР. – Т.2. – С.229–230.

¹⁸ Центральный архив Федеральной службы безопасности Российской Федерации. – Ф.2. – Оп.10. – Д.335. – Л.25–26. Оpubл.: Трагедия советской деревни. – Т.3. – С.231.

Таким чином, достеменно відновлено основний фрагмент телеграми від 8 листопада 1932 р. за підписами Й.Сталіна та В.Молотова. Додаючи ще один уривок, реконструйований за текстом телеграми Нижньо-Волзькому крайкому від 27 листопада 1932 р., можна подати такий повний текст ще не опублікованої, але безумовно існуючої директиви ЦК ВКП(б):

«Не зважаючи на попередження РНК і ЦК, хлібозаготівлі в [області, краї, республіці] знову продовжують знижуватися. Посилання на цифри щодо врожайності, як на причину невиконання встановленого плану, не можуть бути взятими ЦК і Раднаркомом до уваги, оскільки ці цифри явно применшені й розраховані на обман держави. ЦК і РНК відзначають як не гідні партійного керівництва такі факти, що, назвавши секретарів та голів райвиконкомів відстаючих районів, ви вмили руки, не повідомивши ЦК і РНК про заходи, потрібні для ліквідації такої відсталості. ЦК і РНК попереджають вас, що у випадку, якщо в найкоротший термін не буде організовано у краї справжній перелом у хлібоздачі, вони змушені будуть задіяти заходи репресій, аналогічні репресіям на Північному Кавказі. Щоб ви могли скласти повне уявлення про вказані репресії, надсилаємо вам постанову Північкавказ-крайкому, прийняту за директивою ЦК ВКП(б). ЦК і РНК зобов'язують вас негайно попередити названих у вашій телеграмі секретарів і голів виконкомів відстаючих районів, що у випадку невжиття ними термінових заходів із піднесення хлібозаготівель упродовж першої половини листопада ЦК і РНК змушені будуть порушити питання щодо виключення їх із партії».

До телеграми, очевидно, додавався текст постанови Північно-Кавказького крайкому ВКП(б) від 4 листопада 1932 р., важливе місце в якому посіли «чорні дошки» як знаряддя адміністративно-репресивного тиску на селян, колгоспників, низовий партійно-радянський і колгоспний актив. Партійну директиву щодо застосування «кубанських репресій» було направлено до всіх рескомів, крайкомів та обкомів ВКП(б), яка послужила їм взірцем для створення власних аналогічних документів.

Виникає питання, чи отримував ЦК КП(б) аналогічну телеграму, адже її тексту немає у жодному з вітчизняних збірників документів про Голодомор 1932–1933 рр. Цілком можемо припустити це. Тим більше, що маємо прямі свідчення, які базуються на документах «кремлівського архіву»: «Показовою є написана його (Й.Сталіна – Г.П.) рукою на шифротелеграмі Л.Кагановича з Кубані від 4 листопада 1932 р. резолюція про передання відомостей про репресії, розгорнуті у ПСКК¹⁹ проти “саботажу хлібозаготівель”, до “ЦК КП(б)У та секретарів обкомів України”»²⁰. Немає сумнівів, що вказівку генерального секретаря партії було виконано.

¹⁹ Північно-Кавказький край.

²⁰ Кондрашин В. И. В.Сталін и голод 1932–1933 гг. в УССР: проблемы ответственности Центра и республиканского руководства // Современная российско-украинская историография голода 1932–1933 гг. в СССР. – Москва, 2011. – С.278–279.

Але справу було ускладнено тим, що 8 листопада 1932 р. політбюро ЦК ВКП(б) вирішувало питання про припинення постачання в УСРР промислових товарів, тобто оголошення товарного бойкоту республіки. Того ж дня ввечері за підписами Й.Сталіна та В.Молотова надійшла й офіційна директива про застосування відповідної блокади: повне припинення з 8 листопада відвантаження промтоварів для України²¹ (текст цього документа досі не опубліковано). В.Кондрашин із посиланням на «кремлівський архів» свідчить, що у цій телеграмі була й друга частина: попередження республіканського парткерівництва «щодо можливості застосування в республіці “репресій, аналогічних як на Північному Кавказі”»²².

Абсолютно достеменно, що у створенні однотипних українських партійно-радянських актів така директива відіграла значну роль. Ініціаторами всеукраїнського застосування режиму «чорної дошки», уже досить поширеного в республіці, але ще не внормованого відповідним актом, стали політбюро ЦК КП(б)У та сталінський посланець в УСРР В.Молотов, який спрямовував діяльність республіканської партверхівки за вказівками вождя. Найпершим актом, де прозвучав сам термін «чорна дошка», стала постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи з посилення хлібозаготівель» від 18 листопада 1932 р. За даними, наведеними С.Кульчицьким, у другий свій приїзд до Харкова 17 листопада В.Молотов два дні провів у тодішній столиці УСРР, «відпрацьовуючи, згідно з одержаними від Й.Сталіна інструкціями, партійно-урядові постанови харківського центру щодо посилення хлібозаготівель. Тексти документів він надіслав на узгодження у Кремль»²³. Серед «заходів із посилення хлібозаготівель», які застосовувалися для подолання «куркульського впливу», називалося централізоване запровадження режиму «чорної дошки», на той час уже апробованого на Кубані. Загальний перелік репресивних дій, спрямованих на фізичне нищення українських селян, був такий: 1) негайне припинення завезення будь-яких товарів, повне припинення державної й кооперативної торгівлі, вивезення всіх наявних товарів із кооперативних крамниць; 2) повна заборона колгоспної торгівлі для колективних господарств, колгоспників та одноосібників; 3) припинення кредитування в будь-якій формі і дотермінове стягнення раніше виданих кредитів та інших фінансових зобов'язань; 4) проведення ретельної перевірки та «чистка» колгоспів і місцевих виконавчих органів від «контрреволюційних елементів». Правом занесення об'єктів на «чорну дошку» наділялися облвиконкоми²⁴.

Офіційним державним актом, що запровадив «чорнодошечний» режим, стала постанова РНК УСРР «Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах» від 20 листопада 1932 р. з відповідною інструкцією до неї. Зокрема, вона передбачала, «щоб подолати куркульський опір хлібозаготівлям, встановити

²¹ Див.: *Марочко В.І., Мовчан О.М.* Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: Хроніка. – С.152.

²² *Кондрашин В. І.* В.Сталин и голод 1932–1933 гг. в УССР... – С.278.

²³ *Кульчицький С.В.* Голодомор 1932–1933 рр.: механізми сталінського терору // Український історичний журнал. – 2007. – №4. – С.16.

²⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.237. – Арк.207–216. Опубл.: Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: Документи і матеріали. – С.392–393.

занесення на «чорну дошку» колгоспів, котрі злісно саботують здачу (продаж) хліба за державним планом». І далі дослівно переказувався зміст постанови політбюро ЦК КП(б)У, лише з тією різницею, що документ від республіканського компартійного штабу був написаний російською, а постанова РНК існувала у двох мовних варіантах, у тому числі українському²⁵.

Маємо констатувати майже повну тотожність текстів української та кубанської постанов у питанні складових режиму «чорної дошки». У республіканській просто об'єднано два останні пункти кубанської; із них вилучено конкретизацію виконавців, натомість додано пункт про повноваження запровадження репресій, логічно відсутній у попередній – адже там рішення ухвалював сам крайком ВКП(б). В УСРР ситуація була іншою – упродовж 1932 р. «чорнодошечні» репресії, окрім обкомів, активно запроваджували районні керівники, тож унормування практики, що склалася, полягало й у визначенні повноважень із застосування таких заходів.

Наступним фактором, який означив роль Кремля у практикуванні нелюдського режиму «чорної дошки», стала практика організації адміністративної комунікації, вироблена апаратом ЦК ВКП(б) сталінських часів. Запровадженню будь-яких заходів передувала певна директива від найвищого керівництва. Після її отримання адресат мав запитати дозвіл на конкретні заходи щодо виконання вказівок Центру та відповідним чином прозвітуватися. Це, зокрема, підкреслюється й у шифротелеграмі першого секретаря Казахського крайкому Ф.Голощокіна, який визнав себе винним перед Й.Сталіним лише в тому, що спеціально не погодив із ЦК ВКП(б) список занесених на «чорну дошку» казахських районів та колгоспів²⁶.

Такого роду звітність подавалася всіма – сталінськими емісарами в найважливіших регіонах, генеральним секретарем ЦК КП(б)У, першими секретарями крайкомів та обкомів ВКП(б). Відповідно, про кожен крок на місцях із запровадження репресій у будь-якому вигляді («чорні дошки», виселення, кримінальне покарання) повідомляли Центру. Л.Каганович, перебуваючи на Кубані, уже наступного дня після схвалення постанови Північно-Кавказького крайкому доповідав вождеві:

«Дорогий т. Сталін! Нашу постанову Ви вже знаєте. Крім того, що ми Вам передали, ми схвалили ще ряд заходів лінією ОДПУ, прокуратури, промтоварів, військовій тощо. Надсилаю їх Вам для ознайомлення. Усе питання тепер в їх здійсненні. Завернули ми машину ґрунтовно. [...] Нині доводиться надолужувати те, що пропущене, це неминуче призведе до деяких перегинів. Боротимемося, щоб цього не припустити, але оскільки все це робитимемо ударно, то всього до кінця важко буде уникнути. У всякому разі, головне завдання зараз – це зламати саботаж, поза сумнівом організований і керований з єдиного центру»²⁷.

²⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.806. – Оп.1. – Спр.22. – Арк.532.

²⁶ Архів Президента РФ. – Ф.3. – Оп.40. – Д.83. – Л.138–138 об. Опубл.: Голод в СССР. – Т.2. – С.219–220.

²⁷ Сталин и Каганович: Переписка: 1931–1936 гг. – Москва, 2001. – С.298.

Фактично цими словами сталінський емісар просив дозволу на «перегини» в репресіях, і, безперечно, отримав його, адже найголовніше своє завдання він визначав за вказівками вождя партії. Аналогічні інформації з повідомленням про свої дії надсилали Й.Сталіну інші його посланці: П.Постишев – із Поволжя у грудні 1932 та з УСРР у січні 1933 р.; В.Молотов – з УСРР у листопаді – грудні 1932 р. Можна навіть стверджувати, що сам інститут уповноважених ЦК ВКП(б) було запроваджено для того, щоб безпосередньо донести до керівників ЦК КП(б)У, крайкомів, обкомів (навіть районних комітетів) сталінську волю й показати, що всі ускладнення – не від об'єктивних причин або не-реальних «більшовицьких планів», а спричинені суто «саботажем». Характерна у цьому сенсі ситуація на Кубані, звідки Л.Каганович повідомляв уже 1 листопада 1932 р.: «Члени бюро (крайкому – Г.П.) досі вважають, що головна причина відставання засіву – це відсутність насіння. Ми вказали, що посилення на насіння є прикриттям саботажу»²⁸.

Відтак доводиться говорити також про те, що практично всі репресивні заходи на той час (листопад – грудень 1932 р.) знаходили повну підтримку у Кремлі. Підтвердженням слугує відомий конфлікт між першим секретарем Казахського крайкому Ф.Голощокіним та другим секретарем – М.Кахіані. Перший наполягав на широкому застосуванні режиму «чорної дошки», а другий – доводив шкідливість такого виду репресій проти скотарів-казахів. Описана ситуація стала унікальною: це практично єдиний випадок, коли Й.Сталін не тільки письмово схвалив широке запровадження репресій, але й спеціально виправдав їх:

«Оцінка Кахіані за інших обставин була б правильною, а за даних умов є абсолютно неправильною. Тов. Кахіані не враховує, що за останні п'ятиденки хлібозаготівлі в Казахстані падають стрибками і ведуть до фактичного припинення заготівель, і це не зважаючи на те, що план заготівель максимально скорочено, а борг за планом заготівель перевищує 10 млн пудів. За таких умов завдання полягає в тому, щоб ударити в першу чергу по комуністах у районах і нижче районів, які знаходяться цілком у полоні дрібнобуржуазної стихії та скотилися на рейки куркульського саботажу хлібозаготівель. Зрозуміло, що в таких умовах РНК і крайком не могли вчинити інакше, як перейти на рейки репресій, хоча, звичайно, справа репресіями не може обмежитися, оскільки потрібна вкрай широка і систематична роз'яснювальна робота»²⁹.

Іншими словами, генсек ЦК ВКП(б) прямо й неоднозначно підтримав дії Казкрайкому з широкого запровадження режиму «чорної дошки», підтвердив їх здійснення не з перевищенням повноважень, як уважав М.Кахіані, а в річці виконання прямих партійних директив.

²⁸ Архив Президента РФ. – Ф.3. – Оп.40. – Д.83. – Л.36–36 об. Оpubл.: Голод в СССР. – Т.2. – С.185.

²⁹ Архив Президента РФ. – Ф.3. – Оп.40. – Д.83. – Л.137. Оpubл.: Трагедия советской деревни. – Т.3. – С.548–549; Голод в СССР. – Т.2. – С.220–221.

Центр вимагав ще більшого «закручування гайок», про що свідчить уся діяльність сталінських емісарів. Із приїздом Л.Кагановича на Кубань пов'язане застосування «чорних дошок», масове заслання козаків на Північ та в Казахстан. В.Молотов приніс в Україну такі ж «чорні дошки», виселення, товарні репресії, позбавлення присадибних ділянок. Поїздка П.Постишева на Волгу призвела до масових репресій аналогічного змісту з певною специфікою – він намагався дещо внормувати й централізувати застосування антиселянських каральних заходів, скасувавши всі попередні рішення райкомів та райвиконкомів щодо їх запровадження та затвердивши натомість загально-крайову «чорну дошку».

Лише у січні 1933 р. політична ситуація змінилася. Й.Сталін, можливо, вирішив певною мірою зняти з себе (та з ЦК у цілому) відповідальність за розгул репресій на місцях. Намагаючись «замести сліди» та «призначити винуватців» усіх тих диких актів насильства над селянством, що здійснювалися наприкінці 1932 р., він власноручно, як стверджує В.Кондрашин із посиленням на документи Російського державного архіву соціально-політичної історії, викреслив із проекту резолюції січневого пленуму ЦК та ЦКК ВКП(б) 1933 р. такий пункт: «Пленум ЦК схвалює рішення політбюро з розгрому куркульських організацій (Північний Кавказ, Україна) і прийняті політбюро жорсткі заходи до псевдокомуністів із партквитком у кишені»³⁰. Раніше про це писали інші російські історики, зокрема В.Данилов та І.Зеленін³¹. Натомість С.Кульчицький не погоджується з таким тлумаченням позиції вождя, наполягаючи, що Й.Сталін не відмовлявся від своєї відповідальності за «ліквідацію куркульства як класу» та ініціювання масової чистки лав партії – він не бажав лише згадувати Україну та Північний Кавказ у відкритих партійних документах («Автори цієї тези в резолюції не знали на початку січня 1933 р., чим закінчиться в УСРР та на Кубані «розгром куркульських організацій». Сталін – знав»)³².

Таким чином, на нинішньому етапі дослідження й публікації документів щодо ініціювання, підготовки та організації Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, великого голоду на всій території СРСР як антиселянської акції ВКП(б) та її республіканських загонів не доводиться говорити про стовідсоткове оприлюднення навіть засадничих документів Кремля. Поза увагою археографів, які займаються даною темою, залишився цілий ряд важливих матеріалів. Серед них – директива Й.Сталіна на запровадження репресій проти кубанських козаків; лист генерального секретаря ЦК ВКП(б) та голови РНК СРСР від 8 листопада 1932 р. із загрозою застосування «кубанських репресій»; аналогічна телеграма до ЦК КП(б)У тощо. Їх непересічне значення підкреслюється тим, що саме ці акти стали детонаторами запровадження режиму «чорної дошки» в УСРР, на Поволжі, у Казахстані. Щодо його широкого застосування свідчать інші опубліковані документи: постанови, директиви

³⁰ Кондрашин В.В. Голод 1932–1933: трагедия российской деревни. – С.256–257.

³¹ Данилов В.П., Зеленін І.Е. Организованный голод: К 70-летию общекрестьянской трагедии // Отечественная история. – 2004. – №5. – С.108.

³² Кульчицький С. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – С.344.

політбюро ЦК ВКП(б), телеграми, підписані самим генсеком, які чітко й однозначно спрямовували парторганізації всіх рівнів на розгортання терору як проти окремих осіб («куркулів», «саботажників», «псевдокомуністів», районних і сільських керівників), так і цілих трудових колективів, адміністративно-територіальних одиниць і всіх, хто там проживав. Це доводять також дії особистих посланців Й.Сталіна – Л.Кагановича, В.Молотова, П.Постишева.

In this article, attention is paid to the need of researching the documents that indicate of role of Central Committee All-Union Communist Party (bolsheviks) and I.Stalin personally in the nudge of the arrangements introduction of administrative-repressive pressure on peasants during the Holodomor of 1932–1933s (so-called the “black boards” regime). Two directives such as a terror on the Kuban’ solution (using by L.Kaganovich) and telegram from November 8, 1932 with the threat of similar repressions use in other regions of USSR if grassroots leaders would not make a go of grain procurements are reviewed. The hermeneutic tools renewed text of the last one document.

Keywords: Stalin, Kaganovich, Central Committee All-Union Communist Party (bolsheviks), “black boards”, antipeasant terror.

